

ملاحظات سلامت معنوی در بحران کرونا

نویسندگان:

حسن ابوالقاسمی^۱، هادی خوش‌محبت^{۲*}

چکیده

زمینه و هدف: بشر همواره در گرفتاری‌ها و مشکلات از خداوند طلب یاری و کمک می‌کند اخیراً یکی از گسترده‌ترین و بدترین بحران‌های جهانی، یعنی بیماری واگیر و مرموز ناشی از ویروس کرونا، اتفاق افتاد. در این دوره نیز گرایش به معنویت افزایش یافت و ما شاهد جلوه‌های متعددی از این موضوع در کشور ایران اسلامی بودیم. هدف از انجام این مطالعه، بررسی ابعاد سلامت معنوی در این بحران بوده است.

روش: در این مطالعه ضمن مرور منابع اسلامی شامل قرآن کریم و احادیث معصومین (علیهم‌السلام) و مقالات علمی در جهان، براساس شواهد موجود در جامعه مصادیق "سلامت معنوی" در دوره بحران کرونا را توضیح می‌دهیم.

یافته‌ها: گرچه در دوره کرونا یکی از دغدغه‌های مهم نخبگان و علاقمندان حوزه سلامت معنوی در دنیا تعطیلی عبادتگاه‌ها و مراکز مذهبی بود، ولی از آنجا که دین اسلام بهترین و جامع‌ترین برنامه‌ها را در این زمینه دارد، ما در کشور شاهد بروز و گسترش قابل توجه ابعاد سلامت معنوی و افزایش دین‌داری به اشکال مختلف بودیم. می‌دانیم که اکثر شاخصه‌های "سلامت معنوی اسلامی" بین اقشار مختلف جامعه مشترک است، اما می‌توان "عموم مردم"، "بیماران"، "نزدیکان بیماران" و "درمان‌گران" را جداگانه بررسی و در هر گروه بعضی از جلوه‌ها را بارزتر مشخص کرد. جایگاه ویژه "رهبری نظام اسلامی" در تدبیر و هدایت امور نیز بسیار مهم و قابل توجه است.

عموم مردم: تمرین صبر و توکل و امید به رحمت الهی و همچنین نزدیک شدن به مقام "رضا، از جمله مهم‌ترین مؤلفه‌های ارتقای سلامت معنوی در مردم است.

بیماران: حس قریب‌الوقوع بودن مرگ، یکی از مهم‌ترین عوامل ارتقای معنوی انسان و رقت قلب اوست.

نزدیکان بیماران: در این شرایط انسان‌ها بیش از پیش به دعا روی می‌آورند و از خداوند طلب "سلامت و صحت و عافیت" می‌کنند.

درمانگران: گسترش شاخصه ایثار و فداکاری، علاوه بر اثری ماندگار در جان و دل خدمتگزاران سلامت جامعه، به بالارفتن شأن و جایگاه ایشان در بین مردم می‌انجامد.

نقش و جایگاه رهبری: رهبری عالی نظام، علاوه بر مدیریت کلان و توصیه‌های جدی به مردم برای انجام دستورات مسئولان سلامت کشور، بارها از کارگزاران نظام سلامت تشکر و قدردانی کردند.

نتیجه‌گیری: مجموعه اقدامات کارگزاران نظام، اقشار و گروه‌های مختلف مردم در بحران کرونا، بار دیگر ظرفیت عظیم جمهوری اسلامی را به عنوان نظامی برخوردار از فضایل و اخلاق نشان داد که می‌تواند الگویی برای پیاده‌سازی "سلامت معنوی" در جهان باشد.

کلیدواژه‌ها: سلامت معنوی، مداخله در بحران، ویروس کرونا

از جان انسانِ درمانده برمی‌آید و بر زبانش جاری می‌شود، نامی از نام‌های خدا و نشانه استغاثه به درگاه رب‌العالمین می‌دانند (شیخ صدوق التوحید مصحح حسینی ص ۲۱۹) این نزدیک‌تر شدن به پروردگار جلوه‌هایی چون دعا و نیایش، ذکر و توسل و اظهار بندگی بیشتر دارد که جملگی از شاخصه‌های "معنویت" است.

۱. عضو پیوسته فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران

۲. * مرکز تحقیقات تروما، دانشگاه علوم پزشکی بقیه‌الله khoshmohabat@yahoo.com

انسان‌ها در شرایط دشوار و گرفتاری‌ها به خداوند ارحم‌الرحمین گرایش پیدا می‌کنند و از او کمک می‌خواهند. این حالت در فطرت تمام مردم دنیا دیده می‌شود. خداوند متعال در چند آیه از قرآن کریم به این موضوع اشاره می‌کند و می‌فرماید: "هنگامی که سوار بر کشتی شوند خدا را با اخلاص می‌خوانند." (قرآن کریم سوره عنکبوت آیه ۶۵) و یا "هنگامی که رنج و زبانی به مردم برسد، پروردگار خود را می‌خوانند." (سوره روم آیه ۳۳) همچنین: "هنگامی که به انسان زبانی برسد، ما را می‌خواند" (سوره زمر آیه ۴۹) امام صادق (علیه‌السلام) کلمه «آه» را، که

در ماه‌های اخیر یکی از گسترده‌ترین و بدترین بحران‌های جهانی اتفاق افتاد. بیماری واگیر و مرموز ناشی از ویروس کرونا، همه مردم دنیا را به نوعی درگیر خود کرد. در این میان، نخبگان و علاقمندان حوزه "سلامت معنوی" در دنیا، با علم به تأثیر مثبت معنویت بر مدیریت فردی و اجتماعی بحران به بررسی ابعاد آن پرداختند (۱). یکی از دغدغه‌های مهم ایشان، موضوع عدم امکان حضور مردم در عبادتگاه‌ها و مراکز مذهبی جهت برگزاری مراسم دعا و نیایش بود، که با توجه به توصیه نظام بهداشت و سلامت جهانی تعطیل یا به شدت محدود شده بودند (۲) برای چاره این مشکل و استفاده از معنویت در آرامش‌بخشی به مردم، برنامه‌ریزی برای انجام عبادات و آیین‌های دینی و معنوی در منازل و یا مکان‌های باز (با حفظ فاصله اجتماعی) و با کمک فضای مجازی آغاز شد (۳).

در این میان دین مبین اسلام، به عنوان دینی جامع و کامل، بهترین برنامه‌ها را در زمینه گسترش و تبیین سلامت معنوی در جامعه دارد. توجه به ابعاد مختلف موضوع معنویت و بروز مؤلفه‌های آن، نه تنها به بازگشت آرامش و سلامتی مردم مسلمان کمک می‌کند؛ بلکه با نگاهی عمیق‌تر، می‌تواند عاملی برای افزایش دین‌داری و خداابوری ایشان باشد. گرچه اکثر شاخصه‌های «سلامت معنوی اسلامی» بین اقشار مختلف جامعه مشترک است، اما در هر گروه مواردی برجسته‌تر و واضح‌تر به نظر می‌رسد. در این تقسیم‌بندی می‌توان «عموم مردم»، «بیماران»، «نزدیکان بیماران» و «درمانگران» را جداگانه بررسی کرد. جایگاه ویژه «رهبری نظام اسلامی» در تدبیر و هدایت امور نیز بسیار مهم و قابل توجه است. **عموم مردم:** دعا کردن و طلب یاری از خداوند برای دفع و رفع بلا، کمک خواستن از «مسبب‌الأسباب» است. دعا خود سببی فرامادی است که بنا به فرموده امام موسی کاظم (علیه‌السلام) می‌تواند حتی بلایی را که قضا و قدر الهی به آن تعلق گرفته است، دفع کند. (الکافی ج ۲ ص ۴۷۰) امام سجاد (علیه‌السلام) در دعای هفتم صحیفه سجادیه نیایش کاملی در هنگام بروز مشکلات و سختی‌ها به ما تعلیم داده‌اند. در قسمتی از این دعا به خدا عرض می‌کنیم: «ای پروردگار من، از آنچه بر سرم آمده، دلتنگ و بی‌طاقتم و جانم از آن اندوه که نصیب من شده، آکنده است؛ و این در حالی است که تنها تو می‌توانی آن اندوه را از میان برداری و آنچه را بدان گرفتار آمده‌ام دور کنی. پس با من چنین کن، اگر چه شایسته آن نباشم.»

تمرین صبر و توکل و امید به رحمت الهی و همچنین نزدیک شدن به مقام «رضا» که بالاترین مقام سالکان الی الله است، از جمله مهم‌ترین مؤلفه‌های ارتقای سلامت معنوی در مردم است. پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) می‌فرماید: «خداوند با من یقینی عطا کن که بدانم آنچه به من می‌رسد، جز آنچه برایم نوشته‌ای نیست و مرا به

قسمت خودم خشنود گردان" (الکافی، ج ۴، ص ۲۹۴).

از جمله سایر نمادهای گسترش معنویت در عموم مردم جامعه برنامه‌های مختلف نیایش، توسل به معصومان، قرائت قرآن و ادعیه و نیز احسان و نیکوکاری، انفاق، نذر، قربانی و صدقات عام و خاص است. وحدت، هم‌دلی و هم‌بستگی، مهرورزی و قناعت، ایثار، فداکاری و نوع‌دوستی نیز از جمله شاخصه‌های برتر سلامت معنوی در کل کشور است که در بحران‌ها و گرفتاری‌های قبلی هم شاهد آن‌ها بوده‌ایم.

بیماران: حس قریب‌الوقوع بودن مرگ، یکی از مهم‌ترین عوامل ارتقای معنوی انسان و رقت قلب اوست. تنها شدن با خدا و احساس کوچکی در مقابل عظمت خالق هستی، حالت خوف و رجاء، توبه از گناهان احتمالی گذشته، ادای دین به مردم و حق‌الناس، تضرع و گریه از جمله سایر عوامل پاکی روح و ارتقای سلامت معنوی بیماران است. امام سجاد (علیه‌السلام) در دعای پانزدهم صحیفه، تعبیر والا و بالایی از شکر و حمد در هنگام سلامتی و نیز در زمان بیماری دارند که بسیار زیبا و آرامش‌بخش است. در فرازی از این دعا می‌خوانیم: "و در میان بیماری، چه بسیار کارهای پسندیده را که فرشتگان در کارنامه من بر قلم آوردند، بی آن که دلی در آن اندیشه کند و زبانی بدان سخن گوید و اندامی با آن به رنج افتد، بلکه هر چه بود، از فضل و بخشش و احسان تو بود در حق من"

انسان به دنبال گذر از دوران سخت مرضی، احساس تواضع بیشتری نسبت به دیگران پیدا می‌کند و از تکبر دورتر می‌شود. همچنین شکر بیشتر خداوند رحمان بعد از بهبودی، از جمله برکات معنوی ناشی از بیماری است. از سوی دیگر، درد و رنج ناشی از بیماری، به لطف خدا می‌تواند گناهان او (بجز حق‌الناس) را پاک کند که اگر بهبود نیافت، سبکبار به دیار باقی برود. پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) فرمودند "خداوند متعال می‌فرماید: بنده‌ای نیست که اراده کرده باشم او را داخل بهشت کنم مگر این که جسم او را به بیماری مبتلا کنم، تا این که کفاره گناه او باشد؛ و یا این که مرگ را بر او سخت گیرم تا بدون این که گناهی بر او باشد نزد من آید؛ سپس او را داخل بهشت می‌کنم." (الکافی ج ۲ ص ۴۴۶)

همراهان و نزدیکان بیماران: علاوه بر موارد ذکر شده مربوط به عموم مردم، آنچه در نزدیکان بیماران بیشتر نمود دارد "ذکر" خداست. قرآن کریم، ذکر الهی را باعث اطمینان قلب می‌داند و می‌فرماید: "آگاه باشید که تنها، یاد خدا آرام‌بخش دلهاست" (سوره رعد آیه ۲۸) و در آیه دیگری آن را برترین اعمال می‌داند: "... و ذکر (یاد) خدا برتر و بالاتر است" (سوره عنکبوت آیه ۴۵). جلوه‌های این ذکر، انجام عبادات (و به خصوص نماز) خواندن ادعیه وارد شده و تسبیح حضرت حق است. به زبان آوردن اسماء و صفات الهی و تدبیر در آن‌ها خود مایه آرامش درونی انسان است. در این

عرض بکنم. ان شاءالله که موفق باشید؛ کارتان بسیار باارزش است؛ هم ارزش جامعه پزشکی و پرستاری را در جامعه بالا می‌برد-که برده- هم مهم‌تر از این، ثواب الهی است که خدای متعال قطعاً به شما اجر خواهد داد و ثواب خواهد داد". قدردانی‌های عالی‌ترین مقام کشور، در راستای عمل به دستورات خداوند و معصومان است که می‌تواند برای همه الگو باشد. حضرت امام رضا (علیه‌السلام) می‌فرمایند: "هر که سپاس مردم نعمت‌دهنده را نگوید، سپاس خدای بزرگ را نگفته است" (شیخ صدوق، عیون أخبار الرضا(ع)، مصحح: لاجوردی، ج ۲، ص ۲۴).

اقدام حکیمانه رهبری معظم در اعلام جان‌باختگان گروه پزشکی این دوران به عنوان «شهید»، علاوه بر این‌که نمایانگر قدردانی و تشکر ویژه ایشان از خادمان سلامت کشور بود، فضای مبارزه با این بیماری گسترده را نیز به سمت عرفان و معنویت هدایت کرد. از سوی دیگر، دستورات و نصایح ویژه رهبری برای حمایت همه جانبه از مردم، بیماران و کادر درمان، موجی از حضور داوطلبانه طلاب، روحانیان و سایر جهادگران و بسیجیان را در سطح شهرها و بیمارستان‌های کشور ایجاد کرد. این افراد، به انجام هر کار بر زمین مانده‌ای (به جز درمانی) اقدام می‌کردند.

در این میان حضور روحانیان دوره دیده در بیمارستان‌ها و حمایت‌های آرامش‌بخش و مراقبت‌های معنوی ایشان از بیماران و حتی کادر درمان، کاملاً برجسته و تأثیرگذار بود. از جمله مهم‌ترین اقدامات طلاب آموزش دیده خواهر و برادر، انجام آیین‌های احترام‌آمیز و کامل تغسیل و تکفین درگذشتگان کرونا بود که بسیار مورد توجه و تقدیر قرار گرفت و ماندگار شد.

تدابیر ولی فقیه در حمایت از تصمیم‌های کارگزاران نظام سلامت به‌خصوص موضوع تعطیلی حرم‌های مطهر و مساجد (که با پشتیبانی گسترده سایر مراجع و علمای حوزه‌های علمیه همراه شد) نشان‌دهنده اهمیت ویژه حفظ جان انسان‌ها در دین اسلام است. خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: "هرکس انسانی را از مرگ رهایی بخشد، چنان است که گویی همه مردم را زنده کرده است" (سوره مائده، آیه ۳۲) توجه و عنایت این دین مبین به ابعاد مختلف و تعریف شده سلامت در دنیا (جسمی، روانی، اجتماعی و معنوی) نیز از جمله موارد قابل توجه و اشاره است.

مجموعه اقدامات کارگزاران نظام و اقشار و گروه‌های مختلف مردم در بحران کرونا، یک بار دیگر ظرفیت عظیم جمهوری اسلامی را به عنوان نظامی برخاسته از فضایل، اخلاق و معنویت به رخ جهانیان کشید؛ حکومتی که با خواست مردم و رهبری خردمندانه رهبر کبیرانقلاب تشکیل شد و براساس اصل سوم قانون اساسی موظف به "ایجاد محیط مساعد برای رشد فضایل اخلاقی بر اساس ایمان و تقوی و مبارزه با کلیه مظاهر فساد و تباهی" می‌باشد ان شاءالله.

شرایط انسان‌ها بیش از پیش از خداوند طلب "سلامت و صحت و عافیت" می‌کنند. در دعای بیست و سوم صحیفه، امام سجاد (علیه‌السلام) مفاهیم والایی را به عنوان طلب عافیت و شکر بر آن، به ما آموزش می‌دهند. در فرازی از این دعا حضرت این گونه از خدا می‌خواهند: "(خدایا) مرا عافیت‌بخش، عافیتی کافی و شفابخش، برتر و روزافزون، عافیتی که در بدنم عافیت تولید کند، و در یک کلمه: عافیت دنیا و آخرت"

تقویت صفاتی چون صبر و انتظار، امید به فرج و گشایش در امور از جانب خداوند (که خود می‌تواند جلوه ای از انتظار فرج منجی عالم بشریت باشد) از جمله سایر موارد قابل ذکر است. نزدیکان بیمار، در صورت فوت عزیزشان، به ناپایداری دنیا و لزوم آمادگی برای رفتن به دیار باقی بیشتر می‌اندیشند و در صورت بازگشت به زندگی دنیوی وی، سپاس از درگاه باری تعالی را بیش از گذشته به جای می‌آورند.

درمانگران: مدافعان سلامت کشور در این دوران سخت، جلوه‌های متعددی از عطوفت و مهربانی، ایثار و از خودگذشتگی، شفقت و یاری‌رسانی به هم‌نوع را از خود برز داده و می‌دهند. ایشان در این مسیر ده‌ها شهید زن و مرد ایثار و نثار کردند که یادآور رشادت‌ها و ایثارگری‌های کادر درمان در دوران هشت سال دفاع مقدس بود. حضرت امام رضا (علیه‌السلام) می‌فرمایند "هر که اندوه و مشکلی از مؤمنی برطرف کند، خدا روز قیامت قلب او را شاد می‌کند." (الکافی ج ۳ ص ۲۶۷). مولای متقیان امام علی (علیه‌السلام) نیز می‌فرمایند: "ایثار نیکوترین احسان و بالاترین مراتب ایمان است" (غرر الحکم و درر الکلم، ج ۱، ص ۵۲۱) گسترش شاخصه-های سلامت معنوی علاوه بر اثری ان شاءالله ماندگار در جان و دل خدمت‌گزاران سلامت جامعه، به بالا رفتن شأن و جایگاه ایشان در بین مردم می‌انجامد که نتیجه منطقی آن، نهادینه شدن بیش از پیش فضائل اخلاقی در آن‌ها خواهد بود.

نقش و جایگاه رهبری: مقام معظم رهبری، سال‌ها قبل (۱۳۸۵/۰۳/۲۹) در سخنانی خطاب به کارگزاران نظام فرموده‌اند: "در بین این وظایف معنوی‌ای که ما به عهده داریم ... امروز وظیفه «شکر»، یکی از بزرگ‌ترین وظایف ماست" و در ادامه به آیه‌ای از قرآن اشاره می‌کنند که خداوند فرموده است: "اگر شکرگزاری کنید، (نعمت خود را) بر شما خواهم افزود" (سوره ابراهیم، آیه ۷). رهبری عالی نظام، خود از ابتدای بحران کرونا علاوه بر مدیریت در سطح عالی و توصیه جدی برای انجام دستورات مسئولان سلامت کشور و تبعیت همه مردم از آن‌ها، مکرراً از کارگزاران نظام سلامت تشکر کردند. ایشان در اوایل بروز این بحران (۱۳۹۸/۱۲/۸) در پیامی مستقیم به مردم این‌گونه گفتند: "دوست داشتم که این تشکر قلبی خودم را به همه‌ی برادران و خواهران محترم پزشک و پرستار و کادرهای درمانی

Spiritual Health Considerations in the Corona Crisis

Hassan Abolghasemi¹, Hadi Khoshmohabat^{2*}

Abstract

Background: The communicable and highly contagious pandemic caused by the coronavirus, has caused spirituality to increase in the Islamic Republic of Iran.

Methods: In this study Islamic literature such as the Holy Quran, hadiths and articles were used to explain the increase of "spiritual health" during the Corona crisis.

Results: Although during the Corona crisis, closure of religious centers was one of the most important concerns of the experts in spiritual health, we observed a considerable increase in spiritual health. Patience, trust in God, and hope for divine kindness, as well as faith are the most important issues promoting spiritual health in the society.

Patients: The feeling of imminent death is one of the most important issues promoting spiritual health. Patients' relatives often pray more than before and request "health and well-being from God."

Therapists often show characteristics of self-sacrifice in caring for patients, and this has been shown to have a long lasting effect on members of the health system, elevating their rank in society.

The invoking of the community to instigate and implement the recommendations of the healthcare officials by the Supreme Leader of Iran played an important role in motivation of the caregivers as well as promotion of the healthcare system.

Conclusion: The coordinated actions and the relentless efforts and endeavors of the various groups of the people involved in the Corona crisis, underscored the enormous capacity of the Islamic Republic to act as an ethical paradigm that can be a model for implementing the role of the Supreme Leader throughout the world.

Keywords: Crisis Intervention, SARS-CoV-2, Spiritual Health

منابع

1. Hart CW. Spiritual Lessons From the Coronavirus Pandemic. *J Relig Health*. 2020 ; 59(2): 623-624.
2. https://en.wikipedia.org/wiki/Impact_of_the_2019%E2%80%9320_coronavirus_pandemic_on_religion
3. Law: It's Like a Lifeline.' How Religious Leaders Are Helping People Stay Connected in a Time of Isolation. Available at: <https://time.com/5813521/religion-coronavirus>

1. Fellow of Academy of Medical Sciences

* Trauma Research Center, Baqiyatallah University of Medical Sciences, Tehran, khoshmohabat@yahoo.com